

På bokförlaget Atremi AB har följande titlar av
Johan Birath hittills givits ut:

Ekeby sockenstämmor 1787–1818 (Tvärhand) (1999)

Mordet vid Stjärnesand (2003)

Mordet i Mjölby (2003)

Spöken i Östergötland (2004)

Mordet i Ljungstorp (2005)

Brännvin, vatten och bröd. Del 1 (2007)

Brännvin, vatten och bröd. Del 2 (2008)

© *Johan Birath 2004*

Boken utgiven av:

Atremi AB

Axstad Södergård

595 94 Mjölby

info@atremi.se

www.atremi.se

Omslagsbild: oljemålning av Linda Redinius 2004

Foto: Göran Karlsson 2004 om inte annat anges

Tryckt av Bording AB i Borås 2010

Andra upplagan 2010

ISBN 978-91-86129-42-2

Innehåll

Inledning	11
Det började med Brita i Dammen	
Boxholm	15
Åsbo	16
Brita i Dammen	
Varslet i Bjursdalen	
Självspillingar som gengångare	
Gastkramning i Näsby	
Kusligheter på Frebyvägen	
Ekeby	22
Spökerierna på Boxholms säteri	
Galgbacken	
Huset som återuppstod	
Oförklarligheter i Flemminge	
Andra spöktoplatser i Ekeby	
Den cigarrökande gengångaren på Flemminge herrgård	
Folketro om död och begravning	
Rinna	33
När Vita Jungfrun gick igen vid Abbetorp	
Malexander och Blåvik	34
Månhult – en orolig plats	
Historier, seder och bruk	
Andra hemsökta platser	
Mjölby	40
Högby	42
Högbystenen	
Västra Harg	42
Sammel Håka	
Hemsökta gårdar	
Skålgastar	
Väderstad	48
Den spökande kreaturshandlaren vid Torpa	
Hogstad	49
Sanna-stugan	

Vallerstad	51
Den oroliga prästgården	
Skänninge	51
Ljuden från vinden	
Faktaruta: Förr och nu	54
Ödeshög	55
Ödeshög	56
Seder och bruk	
Ben från kyrkogården	
Skansbacken, Gesällkärret och Gubbaberget	
Lyktgubbar	
Mylingar	
Ond bråd död	
Den mystiska gestalten i åkdonet	
Misslyckad andeutdrivning	
Stora Åby	60
Seder och bruk	
Inte tala om gengångare	
De dödas julotta	
Västra Tollstad	64
Seder och bruk	
Trehörna	64
Faktaruta: Trosutsägelser eller ritbeskrivningar	67
Vadstena	68
Vadstena och S:t Per	69
Historiska spökerier	
Rogslösa	71
Släkens värde på Häckenäs	
En kort och en lång	
Hov	73
Varsel, spöke och myling	
Seder och bruk	
Den brutale smeden	
Väversunda	75
Orlunda	76
Faktaruta: Gengångare	77
Motala	78
Motala	79
Sankta Birgittas pilgrimsfärd	
Synen vid Motala verkstad	
Kristberg	80
Spökljuset på Kvarn	
Liktåget vid Kristbergs kyrka	

Godegård	82
Seder och bruk	
Den döda systemen	
Mylingarna i varggropen	
Tjällmo	83
Kasta bläs	
Spöktorpet	
Västra Stenby	85
Faktaruta: Memorat	87
Linköping	88
Örtomta	89
Ekenäs och Nisses håla	
Kalkugnsbacken	
Vårdnäs	93
Barbro Påle på Bro	
Spökerier på Brokinds slott	
Lovisa från Hagalund	
Västerlösa	97
Seder och bruk	
Ljung	98
Ljungs slott	
Stjärnorp	100
Pigan på Stjärnorps slott	
Rappestad	102
Historier från Ekströmmen	
Linköping och S:t Lars	103
Den stora kvinnan vid Nygård	
Varslet vid gravkapellet	
Törnevalla	105
Nykil	107
Sjögestad	108
Vreta kloster	108
Faktaruta: Skälvrängare och lyktgubbar	111
Finspång	112
Hällestad och Risinge	113
Seder och bruk	
Spökhistorier från det gamla Hällestad och Risinge	
Smeden Norströms berättelser	
Målgastar	
Mylingar	
Regna och Skedevi	122
Seder och bruk	
Spöken i det gamla Regna	
Likfärder i Skedevi	

Norrköping	129
Kimstad	130
Löfstad – Östergötlands spökslott nummer ett	
Vitfällbacken	
Den mystiska skepnaden	
Skriket i Kimstad	
Vånga	140
Det hemsökta huset	
Inte många ägare	
Övernaturliga krafter i rörelse	
"Visst är det Oskar"	
Jennys upplevelser	
"Ett annorlunda men vanligt liv"	
Efteråt	
Andra spökerier i Vånga	
Seder och bruk	
Konungssund	154
Nattgrevinnan på Ravnäs säteri	
Krokek	155
Historier från Krokeks gamla kyrkogård	
Norrköping och Norrköpingsbygden	156
Sågner och historier kring Johannisborg eller Gamla slottet	
Andra historier från Norrköping	
Seder och bruk	
Simonstorp	159
Fru Graver på Rodga	
Vänlig gumma på nattligt besök	
Borg	161
Prästen som fick varsel om sin egen död	
Föreställningar om döden	
Från Rövarbergen	
Furingstad	162
Barnamörderskan	
Kvillinge	162
Rönö	163
Östra Eneby	163
Spökeriet i fabriken	
Å	165
Skärkind	165
Johan Alfred Janssons berättelser och minnen	
Dödsvarsel	
Faktaruta: När, var, hur, varför och varifrån?	170
Söderköping	171
Östra Ryd	172
Otrevliga gengångare	
Seder och bruk	

Börrium	173
Brusmans berättelser	
Skällvik	174
Västra Husby	174
S:t Anna	176
De dansande mylingarna	
Havet ger och havet tar	
Skönberga	177
Valdemarsvik	179
Gryt	180
De nattliga festerna på Dräg	
Ringarum	181
Faktaruta: Mylingar	183
Åtvidaberg	184
Gårdserum	185
Den döde som slipade lien	
Skälgasten	
Åtvid	187
Seder och bruk	
Yxnerum	188
Grebo	189
Gastar	
Björksåter	190
Skälgasten	
Värna	191
Seder och bruk	
Faktaruta: Sägner	193
Kinda	194
Kisa	195
De båda spökerna på Kisa kyrkogård	
Vysten på Starberget	
Lyktgubbarna på Starberget	
Elsbriths upplevelser och minnen	
Stegen i vindstrappan	
Västra Eneby	200
Juringius' berättelse om mylingen vid Humpen	
Hultins berättelse om mylingen vid Humpen	
Ryttaren vid Skeppeberg	
Dackefejdens andar	
Horn och Hycklinge	209
Seder, bruk och händelser från Hornbygden	
Seder, bruk och talesätt	
Tidersrum	214
Den oroliga modern	

Tjärstad	214
Oppeby	214
Bihallsgubben	
Andra historier från Oppeby	
Ydre	219
Norra Vi (och Ydre härad)	220
Leonard Fredrik Rääfs samlingar	
Pålgastar eller skälvrängare	
Den springande pojken vid Bäckaskog	
Torpa	226
Gamla berättelser	
Sund	226
Sätt att hindra de döda från att gå igen	
Faktaruta: Gastar	229
Åter till Boxholm	230
Brita i Dammen	
Avslutning	234

Inledning

Det började med Brita i Dammen

Redan som liten var jag intresserad av hur det var förr i tiden och jag lyssnade gärna till hur de äldre – släktingar och andra – berättade om livet i det gamla Boxholm eller från världen utanför. Naturligtvis fanns det ingenting som kunde röra upp mitt unga sinne så som en otäck berättelse om spöken, vålnader eller gengångare eller vad vi nu föredrar att kalla dem: de väsen eller uppenbarelser som av någon anledning ibland bryter sig in i vår tillvaro som en påminnelse om att det kan finnas någonting annat, någonting bortom här och nu.

Det fanns särskilt en historia som satte sin prägel på mig. Den berättades vid högtidliga tillfällen av min faster Inger och jag lyssnade på barns vis, noga uppmärksam på att inga avvikelser eller förändringar gjorts sedan förra gången och därefter smälte jag nöjt berättelsen – åtminstone tills det var dags att gå till sängs. Då – i mörkret – var det inte längre tal om någon skräckblandad förtjusning. Det handlade i stället om olust, en känsla av att vara utlämnad till makterna och naturligtvis såg jag till att få ha tänt i smatten så jag kunde koppla av och somna i visshet om att inget spöke fanns i rummet. Jag vill inte påstå att jag var speciellt mörkrädd som barn, men som jag minns min barndom fanns det ett uppenbart samband mellan de gånger jag ville ha tänt i smatten och de gånger jag hörde om eller på egen hand läste om spöken och annat otäckt. Men det var som sagt en historia som mer än någon annan satte igång min fantasi. Min faster Inger var – och är – en god berättare, men jag är trots detta övertygad om att vem som helst kan återberätta historien om *Brita i Dammen* och framkalla olustfyllda rysningar hos åhöraren.

När jag nu efter år av tvekan har bestämt mig för att återge ett antal spökeberättelser och gengångarföreställningar från Östergötland är det därför naturligt att börja just med Brita i Dammen. Och eftersom jag

har tänkt lägga upp denna bok som en slags rundtur i länet känns det lika naturligt att också sluta med Brita i Dammen. Historien om Brita som jag hörde som barn fick nämligen en fortsättning i mitt vuxna liv. Jag fick nämligen – till slut – möjligheten att få möta verklighetens Brita som hon träder fram ur arkiven.

Varför då skriva en bok om just spökerier? Jo, jag tror att vi lite till mans är fascinerade av fenomenet som sådant, och som historiker och tillika religionsvetare blir jag ofta irriterad över hur det kulturarv som våra gengångarberättelser består av blir behandlade. Det finns nämligen nästan bara ytterligheter när jag synar den spöklitteratur jag har tagit hem för att komma i stämning inför detta skrivprojekt: Å ena sidan har vi den skojfriska varianten där man – möjligen i syfte att göra historierna mer barnvänliga – skämtar med gengångarfenomenet genom att hålla en respektlös ton. Detta är naturligtvis vanligast i spökböcker för barn, men det förekommer också i viss vuxenlitteratur. Fenomenet är besläktat med de oseriösa ”spökvandringar” som av kommersiella skäl hålls på en del slott och herresäten. Å andra sidan finns de krystat vetenskapliga historierna där skribenten i sin iver att visa att han eller hon inte tror på *vidskepelse* slår knut på sig själv för att hitta rationella förklaringar till spökerierna. Antingen har vittnet till händelsen varit berusad eller drabbad av någon slags korttidspsykos eller också finns det någon avdramatiserande förklaring i form av en mus eller något dåligt smort gångjärn. Det finns förvisso en tredje ytterlighet också, och det är den infantila varianten där berättaren kokar soppa på en spik och övertolkar en händelse. Till denna kategori kan med fördel räknas de historier som barn eller ungdomar diktar upp för att imponera på varandra eller de övertolkningar som överspända sökare kan lockas göra om förutsättningarna är de rätta, det vill säga en kombination av mörker, kuslig miljö och en god portion förväntningar.

Med detta sagt antar jag att jag har gjort klart vilka ambitioner jag har beträffande denna bok. Jag tänker inte ta ställning till sanningshalten i de berättelser jag återger och jag tänker absolut inte leka naturvetenskapare heller. Liksom skönheten hos ett konstverk ligger hos betraktaren anser jag att en historia om gengångare eller varsel bäst tolkas av läsaren – utan pekpinna från författaren. En del inslag i denna bok är för-

bryllande, en del är skrämmande och en del innehåller, om än troligen oavsiktligt, en god portion humor. Jag har i en del fall valt att redovisa historier eller delar av historier i dialektform; i andra fall har jag själv skrivit om ganska torftiga berättelser för att göra läsupplevelsen mer enhetlig. Meningen är att boken ska kunna sträckläsas men även kunna fungera som uppslagsverk, till exempel för östgötska lärare och ungdomsledare som vill piffa upp skolutflykten eller övernattningen med lite lokala kusligheter. En del historier och traditioner dyker upp gång efter annan, vilket är oundvikligt då jag har haft ambitionen att sortera materialet sockenvis. Det mesta av det som finns omnämnt under rubriken ”Seder och bruk” förekom naturligtvis över hela länet. Att det finns gott om material från en del trakter och ganska lite från andra betyder inte att man inte berättade spökhistorier i dessa senare trakter; snarare är det så att folklivsforskarna var mer aktiva i vissa bygder än i andra. Dock har jag funnit att de gamla berättelserna generellt sett har varit livskraftigare i de norra och södra skogsbygderna, något som kanske inte är förvånande i sig.

Under det omfattande sammanställningsarbetet har jag haft den stora förmånen att erhålla sakkunnig rådgivning från Fil. Dr. Solveig Almquist som är en av världens ledande experter på gengångarföreställningar. Vid urvalet av historier till denna framställning har jag begränsat mig till hennes tre huvudkategorier¹ beträffande gengångarberättelser som förenklat kan beskrivas som följer:

1. *Memorat* – upplevelser av gengångare berättat av första- eller andrahandsvittnen
2. *Trosutsaga* – seder och bruk för att förhindra eller lindra effekterna av spökerier
3. *Sägen* – som kan vara en lokal berättelse men också en vandrings-sägen

Trosutsagorna, sägnerna och memoraten kommer från vitt skilda håll: Jag har skummat en aning bland det rika arkivmaterial som finns hos Nordiska museet, Lunds universitets folkminnessamlingar och Folkminnesarkivet SOFI i Uppsala. Jag har tröskat igenom mina egna urklippssamlingar, träffat människor och tagit del av gamla och nya berättelser per brev och telefon. Jag har också återgett sådant jag själv

har snappat upp genom åren i min egenskap av kringresande föreläsare. Mitt mål har varit att få med berättelser från hela Östergötlands län för att kunna leva upp till bokens titel. Det har nämligen varit till stor irritation för mig genom åren när olika böcker och skrifter som gör anspråk på att handla om Östergötland utelämnar min egen kommun. Den känslan ska ingen behöva få av denna bok vare sig man bor i Ödes hög, Ydre eller Valdemarsvik, även om tillgången på material som sagt är mycket ojämn. Av pietetsskäl kommer jag i de fall det låter sig göras att utgå från socknen – det gamla namnet på församlingen – vilket också kan underlätta för den som vill söka i arkiven efter verklighetsbakgrunden till de historier som låter sig spåras. Att få med samtliga eller ens de flesta existerande berättelserna från länet är naturligtvis omöjligt och det är inte otänkbart att jag med tiden får komplettera denna bok med ytterligare en samling östgötska spökhistorier. Jag hoppas att denna samling kommer att inspirera läsare att skicka mig fler berättelser och upplevelser – gamla såväl som nya – för att säkerställa att eftervärlden kan ta del av dem.

Det går alldeles utmärkt att kontakta mig per telefon 0142-522 18, men allra bäst är det om jag får en skriftlig redogörelse per brev. Min postadress är: Falkvägen 24, 590 11 Boxholm. Berätta om du/ni vill ha namn och plats skyddat eller om jag kan publicera detta i framtiden. Jag är intresserad av alla slags iakttagelser och berättelser, även de som kan te sig ganska torftiga.

Det finns gott om namngivna platser och personer i boken. Det rör sig i samtliga dessa fall om människor som frivilligt delat med sig av sina upplevelser till någon folklivsforskare, journalist eller författare. Det finns också fall där jag använder fingerade namn på de inblandade och inte närmare preciserar var historien eller händelsen utspelat sig. I dessa fall ber jag läsaren att – liksom jag – respektera att berättaren inte vill ha trädgården eller ägorna nedtrampade av mer eller mindre seriösa ”spökjägare” eller av ena skäl inte vill förekomma med sitt namn.

1. Almqvist, Solveig: *Gengångarföreställningar i svensk folketro ur genreanalytisk synpunkt* (Stockholm dissertations in comparative religion 3, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1984).